

Budownictwo i Architektura 9 (2011) 121-128

Analiza XIX-wiecznych widoków Lublina pod względem identyfikacji zabudowań zlokalizowanych przy ul. Bernardyńskiej

Krzysztof Janus

SPA, WBiA, PL, e-mail: k.janus@pollub.pl

Streszczenie: Praca przedstawia próbę identyfikacji i częściowego opisu zabudowań zlokalizowanych wzdłuż ul. Bernardyńskiej w Lublinie. Praca opiera się na dziełach wykonanych w XIX wieku.

Słowa kluczowe: gen. Zajączek, A. Lerue, L. Horwarth, ul. Bernardyńska, pałac Sobieskich, klasztor Bernardynów, klasztor Reformatów

1. Wstęp

Lublin jest starym miastem, którego pierwszy znany dokument lokacyjny pochodzi z 1317 roku. Było to miasto królewskie i niewątpliwie ze względu na swe malownicze położenie okazałą architekturę i opisywane już w XVI w. zachody słońca zachwycał nie jednego artystę prowokując go do uwidocznienia tego miasta na płótnie.

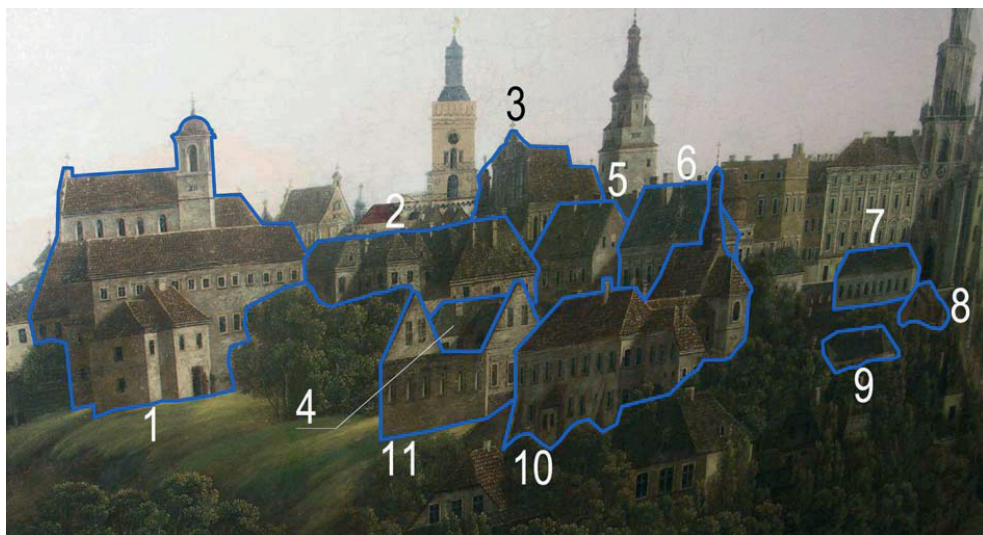
Mimo fragmentarycznie zachowanych malowideł na ścianach kościołów, czy kamienic, pierwsze pewne i nie budzące wątpliwości dzieło przedstawiające Lublin pochodzi z „Civitates Orbis Terrarum” z 1617 autorstwa F. Hogenberga i G. Brauna. W latach późniejszych (średnio co 80-100 lat) Lublin był uwieczniony w lepszy lub gorszy sposób. Dopiero wiek XIX przyniósł większe zainteresowanie tym miastem artystów i chęć jego uwiecznienia. W okresie tym powstało wiele dzieł (dokładniejszych lub mniej dokładnych), z których prawdopodobnie znamy tylko część.

Omawiana ulica Bernardyńska przyjęła obecny kształt dopiero pod koniec XIX wieku. Wcześniej znajdowały się tu luźno rozrzucone rezydencje magnackie oraz klasztory. Dopiero w miarę rozwoju tej części Lublina (głównie XIX wiek), obszar ten zaczął się rozwijać i rozrastać.

2. Opis i analiza przedstawień

2.1. Widok miasta Lublina od strony południa

W 1826 roku Filip Dombek przedstawił wjazd gen. Zajączka do Lublina. Jest to jeden z najdokładniejszych XIX-wiecznych portretów Lublina. Autor przedstawia właściwie całe miasto z dokładnym odwzorowaniem szczegółów architektury czy też postaci generała. W najbliższej okolicy omawianego obszaru znajduje się ok. pięć obiektów zlokalizowanych bezpośrednio przy ul. Bernardyńskiej oraz sześć znajdujących się w najbliższej okolicy.

Rys. 1. Fragment obrazu „Wjazd generała Zajączka do Lublina”, 1826 r.

Fig. 1. Part of the painting „Entry of the general Zajacek to Lublin”, 1826.

	Nazwa obiektu	Adres współczesny
1	kościół i klasztor oo. Bernardynów	Bernardyńska 5
2	klasztor ss. Bernardynek	Bernardyńska 14
3	kościół ss. Bernardynek	Królewska 9
4	budynek	Bernardyńska 9/11
5	pałac Biskupi	Królewska 11
6	kamienica	Królewska 13
7	pałac Pocięjów	Królewska 17
8	pałac Wrońskich	Wyszyńskiego 1
9	pałac Poniatowskich	Żmigród 10
10	kościół i klasztor oo. Reformatów	Bernardyńska 15
11	pałac Sobieskich	Bernardyńska 13

1. Kościół i klasztor oo. Bernadynów.

Obiekt zasadniczo nie różni się w sposób znaczny od tego co widzimy obecnie. Występują niewielkie nieścisłości. W ścianie kościoła przedstawionych jest pięć okien rozmieszczonych niesymetrycznie (obecnie okna są rozmieszczone bardziej symetrycznie a pomiędzy nimi widoczne są przypory sięgające, aż do wysokości gzymsu). Trochę inaczej wygląda zwieńczenie wieży oraz jej nakrycie (co może wynikać z powojennej przebudowy). W przypadku klasztoru różnice te są już nieco większe, okna są rozmieszczone symetrycznie (obecnie mają różne wymiary oraz są niesymetryczne). Okna I piętra i parteru na przedstawieniu wydają się być symetryczne i umieszczone osiowo. W rzeczywistości nie ma ani jednego okna parteru i I piętra, które są umieszczone osiowo. Wydaje się również, że poziom gruntu znacznie różni się od tego dzisiejszego a wschodnie naroże jest posadowione na skarpie. Budynek, który zasłania ścianę klasztoru od lat 40-tych nie istnieje.

2. Klasztor sióstr Bernardynek.

Klasztor w większej części został rozebrany na początku XX wieku. W miejscu tym powstał budynek liceum ekonomicznego im. Vetterów. Do czasów dzisiejszych zachowało się jedynie skrzydło wschodnie oraz fundamenty i piwnice odkrywane w trakcie prac archeologicznych.

3. Kościół sióstr Bernardynek.

Kościół w większości zasłonięty jest klasztorem. Widoczny jest jedynie szczyt, który wygląda bardzo podobnie do tego co widzimy obecnie, widoczna jest również wieża znajdująca się przed fasadą. W elewacji bocznej widzimy dwa okna, które mogłyby wskazywać na czteroosiowy układ ściany, obecnie jest trójosiowy.

4. Budynek wyłania się z zrujnowanego pałacu Sobieskich. Wydaje się on być parterowy z dachem czterospadowym. Możliwe, że jest to budynek zlokalizowany na działce 9 lub 11.

5. Pałac Biskupi.

Budynek przedstawiony jest jako piętrowy czteroosiowy z wysokim dachem. Obecnie jest pięcioosiowy i niższy o jedną kondygnację.

6. Kamienica przy ul. Królewskiej 13. W większości jest zasłonięta przez kościół oo. Reformatów.

7. Pałac Pocięjów.

Na widoku przedstawione jest tylko górne piętro, które tak jak obecnie jest dziewięcioosiowe.

8. Pałac Wrońskich. Widoczna jest ściana szczytowa oraz ledwo widoczny ryzalit.

9. Pałac Poniatowskich. Widoczny jest tylko dach obiektu, fragmenty okien i gzymsu. Pozostała część zasłonięta jest drzewami.

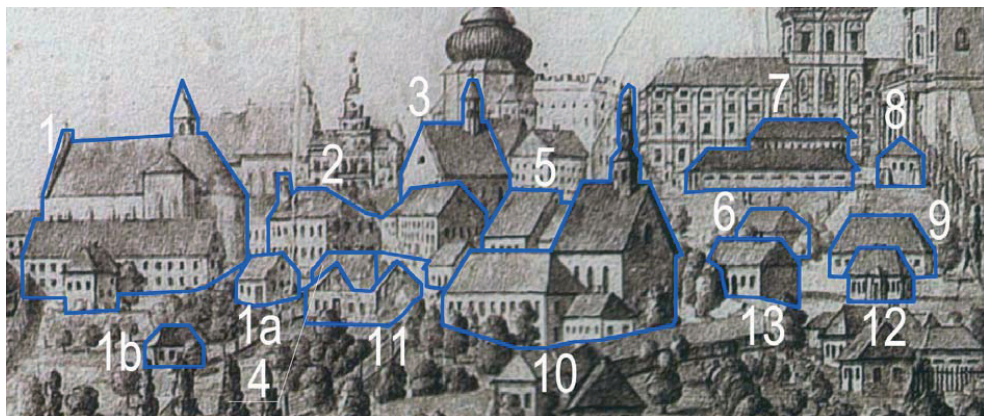
10. Kościół i klasztor oo. Reformatów (obecnie Perła Browary Lubelskie S.A.)

W przypadku tych zabudowań zgadza się zarówno bryła ogólna jak i detale (liczba przypór, miejsce połączenia kalenic dachów, jak i niewielkie okienka w klasztorze – obecnie zabudowane). Kościół przedstawiony jest jako jednonawowy z dachem przekrytym dachówką. Na dachu znajduje się wysoka sygnaturka. Absyda jest pięciokątna (jak obecnie) z wysokim dachem namiotowym. Budynki klasztorne przedstawione są od tyłu jako dwukondygnacyjne umieszczone na skarpie od strony południa i wschodu. Obecnie od strony wschodniej teren jest zniwelowany (z wyraźnie widocznym spadkiem) ale niewątpliwie w miejscu tym znajdowała się skarpa. Budynki klasztorne posiadają wysoki dach przekryty dachówką. Wydaje się, że kominy odpowiadają tym obecnym. W dachu widoczne są świetliki lub otwory wentylujące poddasze. Od strony tylnej przedstawione są dwie przypory (obecnie również dziś). W części środkowej widoczny jest ryzalit (obecnie zabudowany z obu stron i nadbudowany). W części wschodniej znajduje się budynek usępów wraz z łącznikiem. Poniżej znajduje się przejazd lub szerokie przejście sklepione łukowo. Część wschodnia budynku usępów wydaje się być dobudowana, jest nieco niższa i posiada dach jednospadowy. Od strony pałacu Sobieskich widoczne jest wysokie murowane ogrodzenie przykryte dachówką. Zarówno na tyłach poniżej skarpy jak i w przestrzeni pomiędzy kościołem a ulicą rosną wysokie drzewa. W przestrzeni około obecnego budynku „U” widoczny jest niewielki parterowy budynek.

11. Pałac Sobieskich.

Pałac przedstawiony jest jako obiekt „w ruinie”. Nie posiada dachu, a posiada dwa wysokie szczyty. Elewacja tylna jest jednopiętrowa, sześćoosiowa. Wiadomym jest, że obiekt w tym okresie był dwukondygnacyjny, posiadał znacznie większą liczbę okien rozmieszczonych na elewacji niesymetrycznie. Przedstawienie to jest raczej zasygnalizowaniem istnienia „ruiny” w tym miejscu i w tym czasie a nie przedstawieniem rzeczywistej bryły i wyglądu obiektu.

2.2. Widok miasta Lublina od południa

Rys. 2. Fragment widoku miasta Lublina od południa, Horwart ok. 1830 r.

Fig. 2. Part of the city of Lublin view from south, Horwart about 1830.

	Nazwa obiektu	Adres współczesny
1	Kościół i klasztor oo. Bernardynów	Bernardyńska 5
1a	Budynek gospodarczy	Bernardyńska 7
1b	Budynek gospodarczy	
2	Klasztor ss. Bernardynek	Bernardyńska 14
3	Kościół ss. Bernardynek	Królewska 9
4	Budynek	Bernardyńska 9/11
5	Kamienica	Bernardyńska 16/18
6	Budynek	Żmigród 5
7	Pałac Pocięjów	Królewska 17
8	Pałac Wrońskich	Wyszyńskiego 1
9	Pałac Poniatowskich	Żmigród 10
10	Kościół i klasztor oo. Reformatów	Bernardyńska 15
11	Pałac Sobieskich	Bernardyńska 13
12	Budynek nieistniejący	Bernardyńska 26
13	Kamienica	Bernardyńska 20

Obraz wykonany przez L. Horwarta około roku 1830 budzi wiele zastrzeżeń, co do realności i rzeczywistego odwzorowania przedstawionych obiektów. Obraz

ten jest bardzo podobny do dzieła J. Dombka z 1826 r., jednak widoczne są różnice, które wskazują, że autor zdecydowanie widział to miejsce nie tylko z perspektywy Dombka.

1. Kościół i klasztor oo. Bernardynów.

Wieża kościoła jest znacznie niższa niż dach nawy głównej, nie oznaczony został szczyt kościoła. Skrzydło kościoła znajduje się na skarpie, otwory okienne są symetryczne i rozmieszczone osiowo (w przeciwieństwie do stanu obecnego).

2. Klasztor sióstr Bernardynek.

Klasztor w większej części został rozebrany na początku XX wieku. Na przedstawieniu widoczne są dwa skrzydła klasztoru a nie jest widoczne skrzydło zamykające wirydarz od strony wschodniej.

3. Kościół sióstr Bernardynek.

Budynek kościoła narysowany został w prawidłowym miejscu. Brakuje wieży kościelnej, prezbiterium, szczytu fasady.

4. Budynek wyłania się z zrujnowanego pałacu Sobieskich. Budynek wydaje się być parterowy z dachem czterospadowym. Możliwe, że jest to fragment kamienicy Bernardyńska 9.

5. Kamienica.

Jest to zapewne fragment kamienicy zlokalizowanej w okolicy posesji Bernardyńska 16 i 18. Budynek ma pulpitowy dach ze spadkiem w kierunku ulicy, wydaje się być piętrowy.

6. Budynek przy ul. Żmigród 5. Jest to fragment istniejącego budynku o tym numerze.

7. Pałac Pocięjów.

Na widoku przedstawione jest tylko górne piętro, oraz oficyna tylna (dziś nieistniejąca) z wąskimi oknami.

8. Pałac Wrońskich. Widoczna jest ściana szczytowa z potężnymi przyporami narożnymi (obecnymi i dziś).

9. Pałac Poniatowskich. Budynek na przedstawieniu jest parterowy z czterospadowym wysokim dachem.

10. Kościół i klasztor oo. Reformatów (obecnie Perła Browary Lubelskie S.A.)

Autor przedstawia klasztor z budynkiem ustępów oraz kościół, lecz bez prezbiterium. Przedstawienie jest bardzo niedokładne.

11. Pałac Sobieskich.

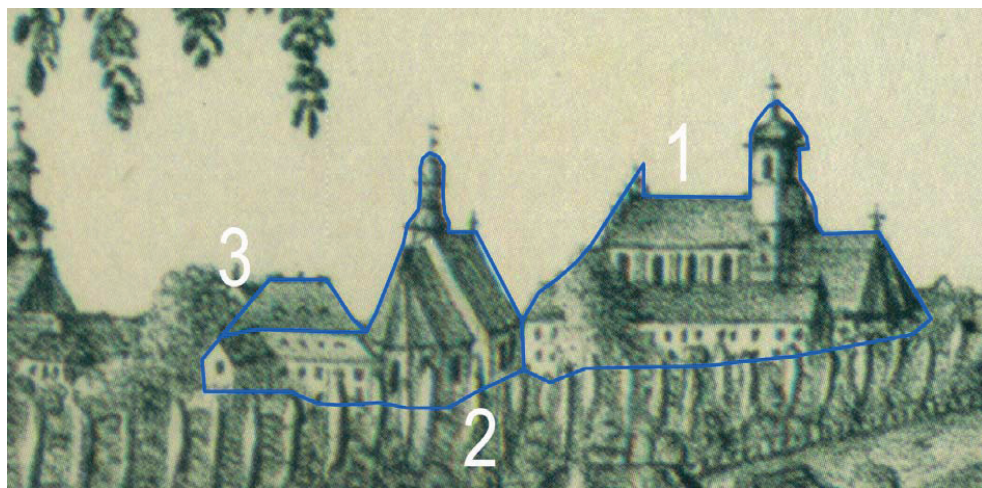
Pałac przedstawiony jest jako obiekt „w ruinie”. Nie posiada dachu, widoczne są wysokie dwa szczyty. Elewacja tylna jest jednopiętrowa, sześciosienna z wejściem w części środkowej.

12. Budynek nieistniejący. Był to budynek zlokalizowany na posesji Bernardyńska 26. Do niedawna były widoczne jeszcze pozostałości jego ścian.

13. Kamienica przy ul. Bernardyńskiej 20. Przedstawiona została jako obiekt parterowy z drzwiami sklepionymi łukowo ze spadkiem od ulicy w kierunku północnym.

2.3. Widok miasta Lublina ze strony roгатki Piaseckiej

Rys. 3. Fragment widoku miasta Lublina z strony roгатki piaseckiej” z około 1840 r, A. Fieta (1 – kościół i klasztor oo. Bernardynów, 2 – kościół i klasztor oo. Reformatów, 3 – nieidentyfikowany obiekt w okolicy pałacu Sobieskich).

Fig. 3. Part of the city of Lublin view from Piasecka’s tollgate side, about 1840 A. Fieta. (1 – Barnardine’s church and monastery, 2 – Reformat’s church and monastery, 3 – unidentified object near Sobieski’s palace).

Kolejne przedstawienie pochodzi z 1840 roku autorstwa P. Hackerta/A. Fiety. Mimo skali rysunku dokładność zawartych w nim szczegółów jest zadziwiająco wysoka. Ze względu na szpaler drzew ciągnący się wzdłuż ul. Zamojskiej można wyróżnić tylko dwa obiekty i jeden dach budynku w najbliższym otoczeniu ul. Bernardyńskiej.

1. Kościół i klasztor oo. Bernadynów.

Obiekt bardzo przypomina ten widziany obecnie. Wydaje się, że autor był nawet bardziej szczegółowy niż Dombek. Uwzględnia bardziej zbliżony do dzisiejszego układu podział wieży oraz przedstawia przypory na poziomie okien nawy głównej. Okna klasztoru wydają się mieć różne wymiary i są niesymetryczne.

2/3. Kościół i klasztor oo. Reformatów (obecnie Perła Browary Lubelskie S.A.)

Budynek kościoła z wysokim dachem nad nawą główną i sygnaturką, pięcioboczną absydą. Budynek klasztoru widoczny jest od strony wschodniej. Wrysowane są dwa poziome okien oraz dach ze świetlikami. Wyraźnie zaznaczony jest również budynek ustępów ale posiada już tylko dach dwuspadowy (w przeciwieństwie do innych przedstawień z tego okresu). Bezpośrednio za skrzydłem wschodnim znajduje się wysoki dach wydający się być dachem wolnostojącego budynku. Skrzydło zachodnie klasztoru styka się z kościołem. Układ tego budynku nie wskazuje na to, że mógłby on przylegać do kościoła. Wysoki, a wręcz mansardowy dach w tej lokalizacji mógł przykrywać jedynie budynek pałacu Sobieskich lub budynek gospodarczy klasztoru (wiadomym jest, że w tej części znajdował się niewielki budynek ale znacznie niższy i umieszczony równolegle do kościoła). Innych budynków w tej lokalizacji, patrząc z tej perspektywy, w okresie tym nie było. Zarówno przed kościołem jak i za klasztorem widoczne są wysokie drzewa.

2.4. Widok miasta Lublina od strony traktu Zamośckiego

Rys. 4. Fragment obrazu „Widok miasta Lublina od strony traktu Zamośckiego”, A. Lerue, 1847 r. (1 – kościół i klasztor oo. Bernardynów, 2 – kościół i klasztor oo. Reformatów, 3 – młyn – wiatrak w pałacu Sobieskich).

Fig. 4. Part of the painting „The view of the city of Lublin from Zamosc’s track side, A. Lerue, 1847 (1 – Barnardine’s church and monastery, 2 – Reformat’s church and monastery, 3 – mill – windmill in Sonieski’s palace).

Kolejne przedstawienie pochodzi z roku 1847 i autorstwo przypisane jest Adamowi Lerue¹. W niewielkiej przestrzeni pomiędzy drzewami można zauważyć tylko trzy budynki przy ul. Bernardyńskiej.

1. Kościół i klasztor oo. Bernadynów.

Budynek kościoła ma całkowicie odsłoniętą absydę (obecnie zasłania ją skrzydło klasztoru). Nie jest widoczny żaden z budynków klasztornych.

2. Kościół i klasztor oo. Reformatów (obecnie Perła Browary Lubelskie S.A.)

Zabudowania kościoła „delikatnie” wyglądają zza drzew. Jedyne co można wyróżnić z kościoła to nawa główna i prezbiterium. Nie uwzględniono sygnaturki ani budynków klasztornych.

3. Pałac Sobieskich (w okresie tym młyn-wiatrak).

Autor przedstawił w tym miejscu wiatrak drewniany (paltrak). Nie uwzględnił istniejących zabudowań. Zamiarem jego było zapewne tylko zasygnalizowanie istnienia w miejscu tym wiatraka, a nie przedstawienie jego rzeczywistego wyglądu.

3. Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzić można, że każdy z XIX-wiecznych autorów portretów miasta traktował obiekty w sposób indywidualny

1. Adam Lerue brał udział w inwentaryzacji zabytków starożytności w Polsce, w latach 1850-55. W 1851 roku uzyskał dyplom Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Nie wiadomo skąd w roku 1847 i dlaczego zjawił się w Lublinie i wykonał jego portret, będąc jeszcze studentem.

i niektóre z nich bardziej uwydatniał i dokładniej przedstawiał a o niektórych ledwo wspominał. Filip Dombek w sposób dokładny i z detalami przedstawił większość obiektów, jednak w przypadku pałacu Sobieskich zastosował tu tylko „symboliczną ruinę”, nie mającą wiele wspólnego z wyglądem obiektu w tym okresie. Dzieło L. Horwatha mimo swej niedokładności (np. brak absyd w kościołach) jest dobrym uzupełnieniem do dzieła Dombka. Dzięki pominięciu drzew i lekkiej zmianie perspektywy możemy dostrzec obiekty, których nie przedstawił Dombek. Dzieło P. Hackerta/A. Fiety mimo przedstawienia tylko trzech obiektów z omawianego obszaru wydaje się być najwierniejszym obrazem tej części miasta. Akwarela przypisana Adamowi Lerue jest znacznie mniej dokładna. Jednak jest to jedyne (jak do tej pory) przedstawienie wiatraka w pałacu Sobieskich. Portret ten nie ma kompletnie nic wspólnego z rzeczywistym wyglądem młyna z tego okresu ale jest wspomnieniem, że wiatrak kiedyś kręcił się na wieży pałacu.

Literatura

- [1] Nestorowicz Z. (red.), *Ikonografia dawnego Lublina*, Lubelski Klub Kolekcjonerów, Lublin 1999.
- [2] Radzik T., Witusik A.A. (red.), *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział: Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin 1997.
- [3] *Portret miasta Lublin w malarstwie rysunku i grafice 1618 - 1939*, Wydawnictwo Test, Lublin 2009.
- [4] *Album lubelski - Wędrówki po dawnym i współczesnym Lublinie*, Wydawnictwo Test, Lublin 2009.

Analysis of XIX century views of Lublin in relation to identifications of buildings situated near Bernardyńska street

Krzysztof Janus

SPA, WBiA, PL, k.janus@pollub.pl

Abstract: Paper presents an attempt of identification and partial description of buildings situated along Bernardyńskiej street in Lublin. Work was based on XIX century paintings.

Keywords: General Zajączek, A. Lerue, L. Horwarth, Bernardyńska street, Sobieskich palace, the Bernardyn's monastery, Franciscan's monastery.